

Innhold

Forord	11
--------------	----

Del I Innledning og forskningskontekst

1. Innledning	15
1.1 Norsk religionspolitikk i 1840-årene: statsreligion og religionsfrihet ..	15
1.2 Statsforståelsens betydning for forholdet mellom stat og religion – et lite undersøkt tema i norsk kirkehistorie	18
1.3 Metode	27
1.4 Teori og begrepsbruk	34
1.5 Materiale	40
1.6 Undersøkelsens oppbygning	50
2. Forskningskontekst	53
2.1 Kirkehistorisk forskningskontekst: religiøs frihet og kirkelig reformarbeid, statsreligion og kirkeforfatningsdebatt i den norske statskirken i første halvdel av 1800-tallet	53
2.2 Om religionsfrihetens innføring i Norge	56
2.3 Forståelsen av Grunnloven § 2 og «statens offentlige Religion»	58
2.4 Den konfesjonelle stat	60
2.5 Spørsmålet om religion og stat	60
2.6 Religion og stat hos enkeltaktører: Stang, Ørsted og Monrad	62
2.7 Sammenfatning	63

Del II Norsk religionspolitikk i 1840-årene i politisk historisk, samfunnsmessig og religiøs kontekst

3. Innføring av en viss grad av religionsfrihet: dissenterloven og opphevelsen av «jødeparagrafen»	67
3.1 Lovfestet religionsfrihet: dissenterloven av 1845	68
3.2 Følger for statsamfunnets og lokalsamfunnets religiøse enhet	74
3.3 Opphevelsen av «jødeparagrafen» og jødene inn under dissenterloven	78
3.4 Sammenfatning	80
4. Øvrighetskirken utfordres: lokalt selvstyre, forkynningsfrihet og samlingsfrihet i statskirken	82
4.1 Haugevekkelsen og bondepolitikken utfordrer øvrighetskirken	83
4.2 Det lokale selvstyret og kirken: formannskapslovene 1836–1837	85
4.3 Opphevelsen av konventikkelplakaten	94
4.4 Forklaringsstriden	96

4.5 Sammenfatning	102
5. Fortsatt statsreligion, med liten grad av kirkelig autonomi	103
5.1 Religionsfrihetens følger for statsreligionen	104
5.2 1840-årenes kirkelige reformdiskurs: geistlighetens krav om kirkeforfatning og kirkelig selvstendighet	111
5.3 Tegn til oppmykning av det statskirkelige systemet	131
5.4 Krav om utredning av kirkelige reformer: regjering og storting 1850–1851	141
5.5 Sammenfatning	148
Del III Religion og stat i dansk-norsk statsteoretisk diskurs 1770–1845	
6. Tenkningen om religion og stat 1770–1814	153
6.1 Religionen i politi- og kameralvitenskapene: Andreas Schytte og Johann Christian Fabricius	155
6.2 Naturretten i dansk senopplysning: Lauritz Nørregaard og Johann Friedrich Wilhelm Schlegel	158
6.3 Statsformål, religion og stat	163
6.4 Anders Sandøe Ørsted «Er Staten berettiget til at give Love og gjøre offentlige Foranstaltninger til Religionens Fremme» (1807)	164
6.5 Hovedretninger i synet på religion og stat i den statsteoretiske litteraturen før 1814	167
7. Religion og stat i grunnlovsarbeidet og i de første grunnlovskommentarene 1814–1830	169
7.1 Grunnlovens religionsbestemmelser og diskursen om religion og stat 1770–1814	169
7.2 Grunnlovsforslagene om religion og stat: herskende religion og religionsfrihet	173
7.3 Riksforsamlingen om religion og stat	186
7.4 Henrich Steenbuch: Bemærkninger over Norges Grundlov af 4de November 1814 (1815)	189
7.5 Statsreligion og religionsfrihet: Christian Magnus Falsen 1818	192
7.6 Religion og stat i Grunnloven og tidlig grunnlovstolkning	194
8. Norske jurister om religion og stat 1830–1845	198
8.1 Frederik Stang: Forelesninger i alminnelig rettslære (1830)	199
8.2 Frederik Stang: Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovsbestemte Ret (1833)	205
8.3 F.G. Lerche (1831), Niels Treschow (1834) og Ole Munch Ræder (1841) om «offentlig religion»	209
8.4 Claus Winter Hjelm (1840): «offentlig religion» som eneherskende religion	215

8.5 Peder Krabbe Gaarder (1845) om «offentlig» og «herskende» religion .	218
8.6 Statsreligion og toleranse i U.A. Motzfeldt: <i>Den norske kirkeret</i> (1844) og hos dissenterlovskommisjonen (1844)	221
8.7 Et sentralt aktørnettverk i den statsteoretiske diskursen	227
8.8 Sammenfatning	231

9. Religionsfrihetsprinsippet som utgangspunkt for tenkningen om religion og stat	233
9.1 Johannes Musæus: Prolegomena til en vordende Lovgivning angaaende Religionsfriheden (1840)	234

Del IV Det teologiske og det rettslige normsystemet i konflikt

10. Konfliktpunkter mellom statsrettslig begrunnet religion og teologisk begrunnet kirkelig autonomi	243
10.1 Anders Sandøe Ørsted: <i>Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?</i> (1826)	244

11. Det teologiske og det rettslige normsystemet i konflikt: fraskiltelse og den kristelige stat på 1840-tallet	252
11.1 Juss og teologi fra reformasjonen til 1814	253
11.2 Klarere skille mellom kirketukt og strafferett – kriminalloven 1842 . .	254
11.3 Fraskiltelse og «den christelige Stat»	256

Del V Begrepshistorie: Herskende religion og kristelig stat

12. «Herskende Religion»	273
12.1 Caspar Frederik Lassen: «Om Statens Ret til at bestemme den herskende Religion» (1817/1828)	275
12.2 Bruken av «herskende Religion» i statsteoretiske tekster før 1814, og i grunnlovsforslag og grunnlovstolkning	282
13. «Den christelige Stat» i den statsteoretiske diskursen	289
13.1 Uttrykket «den christelige Stat»	290
13.2 Marcus J. Monrad og «den christelige Stat»	296
13.3 «Den christelige Stat» i Stortinget 1848 og 1851 og i Kirkedepartementet	302
13.4 «Den christne Stat» hos Claus Winter Hjelm (1858)	304
13.5 «Den christelige stat» – enhet og religionsfrihet, statlig kirkestyre og/eller kirkelig selvstyre	306

Del VI Sammenfatning, diskusjon og konklusjon

14. Sammenfatning: herskende og offentlig religion, religionsfrihet og kristelig stat. Muligheter og grenser for kirkelig autonomi	315
14.1 Religionsforståelsen: religionsfriheten og samvittighetsfriheten	315
14.2 Statsforståelsen: religionens betydning for staten, statens formål og samfunnsmorale	317
14.3 Rekkevidden av statens myndighet overfor religionen	318
14.4 Religion og statsmakt: underordning eller relativ autonomi?	319
15. Diskusjon	321
15.1 Religionsfrihet og religionsenhet: motsetning eller gjensidige forutsetninger?	321
15.2 Territorialisme og kollegialisme som analytiske begreper	324
15.3 Statsforståelse og statsreligion – subordinasjonsprinsippet i en kristelig stat	326
15.4 Subjektivering – og differensiering?	327
15.5 Så de «ældre Jurister» kirken som en statsinnretning?	330
16. Konklusjon	331
16.1 Religionspolitikken i 1840-årene	332
16.2 De statsteoretiske ideenes betydning for religionspolitikken	333
16.3 Herskende religion i den kristelige stat	335
17. Utblikk	339
Kilder og litteratur	341
Utrykte kilder	341
Riksarkivet i Oslo	341
Statsarkivet i Oslo	341
Nasjonalbiblioteket i Oslo, Håndskriftsamlingen	341
Internettressurser	342
Utrykte seminarframlegg	342
Trykte kilder og litteratur	342
Forkortelser	363
Personregister	364